

УДК 658.114.5(477)

Горошкова Л. А., д.е.н., доцент, академік Академії економічних наук України, доцент кафедри менеджменту організацій та логістики ДВНЗ "Запорізький національний університет", Україна

КОМПЛІМЕНТАРНИЙ ПІДХІД ПРИ ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЙ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

В статті розглянуто процеси глобалізації у світовій металургії, проаналізовано вплив цих процесів на розвиток металургії в Україні, запропоновано подальші шляхи розвитку вітчизняної металургії на основі компліментарного підходу до розробки стратегії мезорівня. Доведено, що процеси концентрації капіталу і промислової інтеграції у світовому металургійному бізнесі мають об'єктивне технологічне, економічне і геополітичне підґрунтя. Для того, щоб в цих процесах українські металургійні підприємства мали ще більш міцні, конкурентоспроможні позиції, варто замислитися над проведенням українськими ФПГ консолідованої політики на закордонних ринках. Зазначеними обставинами зумовлена доцільність використання компліментарного підходу до стратегії розвитку галузі національного господарства. Встановлено, що використання стратегії подальшого створення у вітчизняній металургії вертикально інтегрованих структур є економічно обґрунтованою бо це дозволить підвищити ефективність виробництва за рахунок зниження трансакційних витрат і зменшення непрямого оподаткування проміжної продукції. Це досить важливо для України, бо суттєво вища ресурсо- та енергоємність виробництва сталі нівелює природні переваги вітчизняної металургії та, в умовах наближення цін на сировину та енергоносії до світового рівня і посилення конкурентного тиску з боку нововведених потужностей, здатна суттєво послабити її позиції на глобальному ринку. Інтеграція дозволить підвищити інвестиційну привабливість металургійних підприємств і, на перспективу, залучити кошти на модернізацію та розвиток основного капіталу підприємств чорної металургії. Доцільність саме вертикальної інтеграції зумовлена тим, що прогнозується подальше зростання цін на залізорудну сировину, коксівного вугілля, металобрухту, тарифів на електроенергію. Створення інтеграційних об'єднань у чорній металургії дозволить забезпечити вітчизняним підприємствам стратегічні конкурентні переваги на зовнішньому ринку. Компліментарність підгалузей чорної металургії відкриває можливості системної підтримки та регулювання чорної металургії, залізорудної та коксохімічної промисловості одночасно. Компліментарний підхід доцільно використовувати при розробці стратегій розвитку галузей, що мають довгі або безперервні цикли (чорна металургія, кольорова металургія, виробництво отрутохімкатів і добрив, видобуток вугілля, виробництво атомної енергії).

Рис. 1, літ. 10.

Горошкова Л.

КОМПЛИМЕНТАРНЫЙ ПОДХОД ПРИ ФОРМИРОВАНИИ СТРАТЕГИЙ ТРАСЛЕЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье рассмотрены процессы глобализации в мировой металлургии, проанализировано влияние этих процессов на развитие металлургии в Украине, предложены дальнейшие пути развития отечественной металлургии на основе комплиментарного подхода к разработке стратегии мезоуровня. Доказано, что процессы концентрации капитала и промышленной интеграции в мировом металлургическом бизнесе имеют объективные технологическое, экономическое и геополитическое предпосылки. Для того, чтобы в этих процессах украинские металлургические предприятия имели еще более устойчивые, конкурентоспособные позиции, следует задуматься над проведением украинскими финансово-промышленными группами консолидированной политики на зарубежных рынках. Указанными обстоятельствами обусловлена целесообразность использования комплиментарного подхода к стратегии развития отрасли национального хозяйства. Установлено, что использование стратегии дальнейшего создания в отечественной металлургии вертикально интегрированных структур есть экономически обоснованной так как это позволит повысить эффективность производства за счет снижения трансакционных затрат и уменьшение косвенного налогообложения промежуточной продукции. Это довольно важно для Украины, так как существенно более высокая ресурсо- та энергоёмность производства стали нивелируют естественные преимущества отечественной металлургии и, в условиях приближения цен на сырьё и энергоносители к мировому уровню и усиления конкурентного давления со стороны нововведенных мощностей, способная существенно ослабить его позиции на глобальном рынке. Интеграция позволит повысить инвестиционную привлекательность металлургических предприятий и, на перспективу, задействовать средства на модернизацию и развитие основного капитала предприятий черной металлургии. Целесообразность именно вертикальной интеграции обусловленная тем, что прогнозируется дальнейший рост цен на железорудное сырьё, коксующегося угля, металлолома, тарифов на электроэнергию. Создание интеграционных объединений в

чёрной металлургии позволит обеспечить отечественным предприятиям стратегические конкурентные преимущества на внешнем рынке. Комплиментарность подотраслей чёрной металлургии открывает возможности системной поддержки и регулирования чёрной металлургии, железорудной и коксохимической промышленности одновременно. Комплиментарный подход целесообразно использовать при разработке стратегий развития отраслей, которые имеют длинные или непрерывные циклы (чёрная металлургия, цветная металлургия, производство ядохимикатов и удобрений, добыча угля, производство атомной энергии).

Goroshkova L.

COMPLIMENTARY APPROACH TO THE STRATEGY FORMATION OF NATIONAL ECONOMY BRANCHES

In clause the processes globalization in world metallurgy are considered, the influence of these processes on development of metallurgy in Ukraine is analysed, the further ways of development of domestic metallurgy on a basis complimentary of the approach to development of strategy mezzolevel are offered. Is proved, that the processes of concentration of the capital and industrial integration in world metallurgical business have the objective technological, economic and geopolitical preconditions. That in these processes the Ukrainian metallurgical enterprises had steadier, competitive positions, it is necessary to reflect above realization by the Ukrainian financial and industrial groups of the consolidated policy in the foreign markets. The specified circumstances cause expediency of use complimentary of the approach to strategy of development of branch of a national economy. Is established, that use of strategy of the further creation in domestic metallurgy of the vertically integrated structures is economically justified as it will allow to raise(increase) a production efficiency at the expense of decrease(reduction) transaction of expenses and reduction of the indirect taxation of intermediate production. It is rather important for Ukraine, as much higher resources- that power consumption of manufacture of steel reducer natural advantages of domestic metallurgy and, in conditions of approach(approximation) of the prices on raw material and energy to a world level and amplification of competitive pressure from the party snnovation of capacities capable is essential to weaken his positions in the global market. The integration will allow to raise investment appeal of the metallurgical enterprises and, on prospect, to involve means for modernization and development of a fixed capital of the enterprises of black metallurgy. The expediency of vertical integration caused of themes, that is predicted the further rise in prices on железорудное raw material, coke, tariffs for the electric power. The creation of the integration of associations in black metallurgy will allow to ensure to the domestic enterprises strategic competitive advantages in the external market. Complimentary of the branch of black metallurgy opens opportunities of system support and regulations of black metallurgy, iron ore and coke of an industry simultaneously. The complimentary approach is expedient for using by development of strategy of development of branches, which have long or continuous cycles (black metallurgy, colour metallurgy, manufacture chemicals and fertilizers, production ore, manufacture of an atomic energy).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Глобалізація економічного розвитку впливає з глибокої взаємозалежності складових частин світового господарства, з його єдності та цілісності, що посилюється в умовах широкого розгортання інтернаціоналізації виробництва й обігу, інтенсифікації інтеграційних процесів. За таких умов представляє інтерес пошуку нових підходів в процесі формування стратегії розвитку галузей національного господарства.

Аналіз основних досліджень або публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Розв'язанням проблем та перспектив розвитку чорної металургії займаються вітчизняні науковці, серед яких Амоша О., Аптекарь С., Білопольський М., Бень Т., Венгер В., Волошин В., Загорська Т., Макогон Ю., Мезенцев К., Молдован О., Осіпов В., Точілін В., та інші [1-8]. Результати власних досліджень узагальнені у роботах [9, 10].

Виокремлення невирішених проблем, яким присвячена стаття. Актуальність дослідження зумовлена тим, що більшістю авторів використовуються традиційні підходи до формування стратегій розвитку галузей національного господарства без урахування їх специфічних особливостей, виникнення яких є наслідком глобалізації цих процесів.

Формування цілей статті. Основним завданням статті є проведення аналізу і оцінки особливостей системи господарювання у вітчизняній металургійній галузі з метою обґрунтування підходів до формування стратегії її розвитку з урахуванням сучасних умов глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Металургія – комплексний об'єкт. Вона є сировинною або видобувною галуззю, тому що однією з основних її підгалузей є гірничорудна, що забезпечує видобуток з надр залізної руди (слово «металургія» походить від давньогрецького metallurgeo, що означає видобуток руди, роботу на руднику) і її підготовку для отримання металу, а також нерудних матеріалів.

Металургія належить до галузей, зайнятих випуском, головним чином, не кінцевої продукції, що входить до складу конструкційних матеріалів. Процес переробки руд і інших матеріалів, що містять метал, у кінцеву металопродукцію забезпечується широким спектром термохімічних технологій і методів пластичної деформації. Чорна металургія, як і будь-яка інша складна галузь промисловості, характеризується специфікою номенклатури продукції, використовує сировину і технології.

У силу історичних традицій у формальному визначенні чорної металургії, як галузі важкої промисловості, немає жорстких меж. До металургії належить широке коло виробництв і підприємств, задіяних у випуску металу. За основу галузевої структури приймається інформація про структуру найбільших підприємств галузі, тобто металургійних комбінатів. Відповідно до послідовності стадій переробки сировини і матеріалів, отримання металу і його подальшої переробки в складі металургії виділяється (рис. 1) гірничорудна промисловість, заготівля і переробка вторинних чорних металів, доменне, сталеливарне та прокатне виробництво, трубна і метизна промисловість, вогнетривка, коксохімічна та феросплавна промисловості, що забезпечують їх функціонування, а також інші виробництва.

В наведеній структурі, на нашу думку, можливо запропонувати таке групування складових чорної металургії:

1. Галузі, пов'язані із безпосереднім виробництвом металу: заготівля і переробка вторинних чорних металів; доменне; сталеливарне та прокатне виробництво.
2. Забезпечуючі галузі: коксохімічна, залізорудна та феросплавна.
3. Технологічно споріднені галузі: вогнетривка; трубна; метизна та виробництво інших виробів з металу (рейок, колісних пар, дроту, металоконструкції і т. ін.).

Значений підхід до структурування металургійної галузі можливо вважати компліментарним. Тобто компліментарними один до одного є металургійне виробництво, забезпечуючі та технологічно споріднені галузі. Тобто складна система "чорна металургія" розглядається за допомогою компліментарного підходу до її структури.

Як бачимо зі схеми 1, основною складовою металургії є ресурсна (забезпечуючі галузі). Основними ресурсами є залізна руда, коксівне вугілля та металобрухт (64,7% собівартості готового металу). У свою чергу, витрати на залізну руду та кокс складають 50% собівартості готового металу. Таким чином, особливої уваги потребують саме залізорудна та коксохімічна галузі вітчизняної металургії. Серед технологічно споріднених галузей вогнетривка – пов'язана з технологічним процесом виробництва металу; трубна, метизна та інші – з виробництвом готових виробів. Найбільшим споживачем металу на внутрішньому ринку в Україні є трубна галузь.

Особливості металургії зумовлюють необхідність аналізу співвідношень між випуском продукції проміжного (внутрішньогалузевого) і кінцевого споживання, між видобувними і переробними галузями.

Комплексний характер виробництва, за якого значна частина випуску підприємств споживається для власних і внутрішньогалузевих потреб, вимагає дослідження технологічної структури галузі.

У металургії відзначається висока стабільність окремих технологічних параметрів (норм витрат), зумовлених специфікою домінуючих у металургії технологічних процесів. Тому структурні зміни в металургії й у її міжгалузевих зв'язках, як правило, є результатом впливу зовнішніх, стосовно галузі процесів, що визначають макроекономічну ситуацію в економіці України. Технічний прогрес, різноманіття потреб споживачів, розширення можливостей інформаційного обміну між економічними суб'єктами, тенденції глобалізації і регіоналізації світової економіки визначають потреби щодо удосконалювання як організаційної структури самої металургії, так і організаційних форм її взаємодії з іншими галузями.

Процеси організаційних змін у світовій металургійній галузі з тією чи іншою інтенсивністю проходять впродовж 30 останнього років. Досвід свідчить про те, що самі по собі ці зміни не є гарантією успіху в металургії. Провідною є інтеграційна тенденція в організаційних перетвореннях, але вона може реалізовуватися в різних варіаціях, що відрізняються ступенем інтегрованості охоплених компаній.

Існують різноманітні форми економічної інтеграції і вони також як і інші процеси, мають елементи циклічності в організаційній еволюції.

Як відомо, інтеграція уздовж технологічних ланцюжків - один із засобів підвищення стійкості виробництва при коливаннях ринкових цін на продукцію окремих ланок цих ланцюжків. Разом з тим, для того, щоб недоліки вертикальної інтеграції (зростання капіталовкладень і підприємницького ризику, підвищення уразливості при технологічних змінах і зниження гнучкості при внесенні змін у продукцію) не переважили її переваг (краща координація виробничих процесів і удосконалювання технології при переході від одного етапу процесу до іншого, більш спеціалізоване використання технології, більш високий рівень внутрішнього управління виробничим процесом, ефект масштабу і координація виробництва з продажами і маркетингом), велике значення має вибір часу здійснення відповідних стратегічних дій.

Коли коливання цін на сировину відбуваються на основі тенденції її здешевлення, привабливість

для переробників цієї сировини і жорсткість зв'язку з конкретним постачальником знижується. Такий зв'язок ускладнює отримання вигод із зазначеної тенденції. Навіть при організаційному відокремленні розглянутих ланок технологічного ланцюжка постійна прив'язка переробника до того самого постачальника здатна негативно вплинути на конкурентоспроможність переробника. Це відбувається, коли інші постачальники виявляються лідерами по зниженню витрат виробництва і ціни відповідних ресурсів.

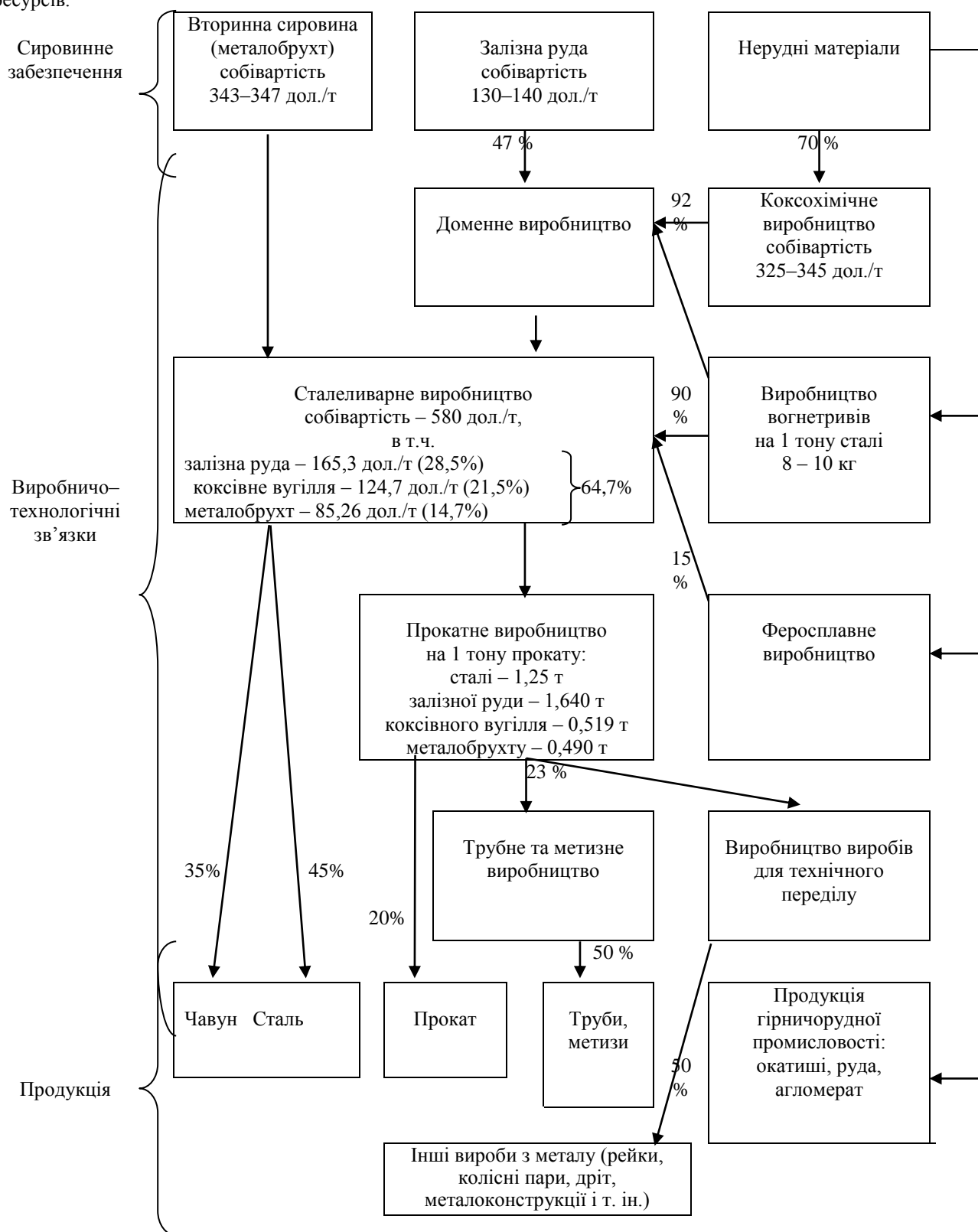

Рис. 1. Техніко-економічна характеристика структури чорної металургії України у 2011 році

Вздовж стрілок наведена у відсотках кількість ресурсу або продукції, що використовуються у наступному технологічному циклі.

Подібна ситуація існувала ще недавно на ринках сировини для металургійного виробництва, що призвело до послаблення позицій вертикально інтегрованих компаній, що охоплюють технологічні ланцюжки від шахти до доменної печі. Інтеграція стала перешкодою для мінімізації витрат за рахунок вибору найбільш дешевої пропозиції сировини. Такого роду міркування призвели до пропозицій щодо підвищення ефективності металургії через виділення в окремі компанії первинного виробництва (плавлення і лиття), прокатних потужностей, реалізаційних активів. Кон'юнктурні коливання, розвиток технологій виявляються, в даному випадку, дестабілізуючим корпоративну мережу фактором.

Інша ситуація виникає при тенденції подорожчання ресурсів, що саме і спостерігається на ринках металургійної сировини, починаючи з 2002 р. і по теперішній час. Вертикальна інтеграція знову виявляється на порядку денному. Таким чином, важливим фактором формування організаційної структури чорної металургії є урахування циклічного характеру змін на ринках готової продукції і ресурсів.

Разом з цими змінами варто очікувати проявів циклічності й в організаційній еволюції галузі. У більш загальному плані про циклічність організаційного розвитку свідчать відомі хвилі злиттів і поглинань.

Один з мотивів дистанціювання постачальників від переробників - прагнення перших використовувати у своїх інтересах конкуренцію між останніми на ринку сировини. Подібні мотивації виявляють і переробники, послабляючи зв'язки з постачальниками. Однак сподівання на посилення конкуренції між постачальниками за умови горизонтальної інтеграції - не виправдовуються, що зумовлене наявністю тенденції регіональної консолідації. Загрозою для переробників є також зловживання постачальником своїм домінуючим станом на ринку особливо, якщо постачальник - не є резидентом. Якщо замінити такого постачальника неможливо, послабити ці ризики може як контроль компанії-споживача над компанією-постачальником, так і дієздатність наднаціональних антимонопольних органів. Домогтися їхньої дієздатності легше в регіональних, а не у світових масштабах.

Загроза монополізації окремих ланок підтримує вертикальну інтеграцію в межах чорної металургії. Інакше впливає на внутрішньогалузеву інтеграцію усе більша орієнтація виробництва на споживача. Зміни в попиті впливають на організаційну конфігурацію галузі як опосередковано, через технологію, так і безпосередньо, підсилюючи переваги організаційного дистанціювання різних стадій виробництва металопродукції один від одного.

Серед причин інтеграційних процесів, як основи відповідної стратегії світовій чорній металургії, виокремимо такі.

По-перше, історично так склалося, що чорна металургія є досить розвиненою в багатьох країнах світу. Навіть Mittal Steel і Arcelor після свого об'єднання реально контролюють лише 10 % світового ринку, а частка інших великих компаній і альянсів не перевищує 2-3 %. Іншими словами, перспективи консолідації галузі у світовому масштабі дуже великі.

По-друге, загострюється дефіцит сировинних і паливно-енергетичних ресурсів (насамперед, залізняку і коксівного вугілля) внаслідок їх вичерпання на європейському континенті. Ця обставина стимулює створення вертикально-інтегрованих металургійних груп і альянсів.

По-третє, компанії, які йдуть на злиття активів, розраховують отримати ефект синергії. Так, за оцінками спеціалістів, об'єднання Arcelor і Mittal дасть ефект синергії, який в трирічній перспективі оцінюється в 1,6 млрд. дол. Основний ефект передбачається мати у сфері маркетингу і збуту - 540 млн. дол., а також в організації закупівель - 450 млн. дол. Проте цей ефект далеко не завжди супроводжує операції зі злиття активів, особливо якщо йдеться про створення конгломератів. Авторитетне дослідження американських фахівців М. Мінца і Д. Коена підтверджує, що корпорації, які спираються на внутрішні ресурси, функціонують ефективніше за корпорації, що розширюють бізнес шляхом злиттів і поглинань.

По-четверте, ці операції дозволяють зменшити економічні ризики учасників об'єднань і розширити ринки збуту. Наприклад, саме після об'єднання з голландцями "Брітш Стіл" вийшла на континентальний європейський ринок.

По-п'яте, йдучи на злиття активів, лідери світового металургійного бізнесу розраховують отримати додаткові доходи за рахунок значного зниження конкуренції.

Аналітики прогнозують, що у металургії найближчим часом буде досягнутий такий рівень консолідації, за якого більше половини галузі буде контролюватись найбільшими десятима компаніями-гігантами, які досягнуть світового лідерства, перш за все за рахунок створення виробництва повного циклу.

У західній металургії інтеграція здійснюється шляхом злиттів, поглинань та консолідації, тобто створення альянсів, перевагами яких є використання ефекту економії на масштабі, наближення до

джерел сировини та ринків збуту.

У чорній металургії України віддається перевага вертикальній інтеграції як у напрямку наближення до джерел сировини, так і ринків збуту.

Щодо стратегії вітчизняному ринку, зазначимо, що доцільним є також використання компліментарного підходу. Підвищення внутрішнього попиту на сталь - це потенційний фактор зростання і зміцнення вітчизняної чорної металургії. Основними секторами, що використовують продукцію металургійної галузі, є будівництво, виробництво метизів, труб, машинобудівної продукції та металоконструкцій, залізничний транспорт. Серед потенційних можливостей може бути оновлення парку рухомого складу на залізничному транспорті, пошкваллення у сфері сільськогосподарського машинобудування, реконструкція нафто- та газопроводів і т.д.

Стимулом до того, щоб ці ресурси інвестувалися в Україні, у модернізацію металургійного виробництва, могла б стати чітка визначеність розвитку галузей вітчизняної економіки, що споживають його продукцію. Однак поки і перспективи цих галузей, і ступінь їхньої орієнтації на внутрішні постачання металу залишаються значною мірою неоднозначними.

Для підтримки вітчизняного споживача потрібна відповідна програма, яка б, крім захисних заходів проти імпортової продукції, створювала б стимули для іноземних інвестицій, заохочувала використання вітчизняних комплектуючих на складальних виробництвах, забезпечувала гарантії повернення вкладень і т.ін.

Задача формування вітчизняного ринку металопродукції має стратегічне значення не тільки для металургії, але і для всієї промисловості. Вона може бути вирішена тільки скоординованими зусиллями уряду, підприємств металургійної та інших галузей.

Вітчизняні металурги об'єктивно зацікавлені в розробці державою якісних середньострокових і довгострокових програм економічного розвитку країни. Якщо ці програми будуть містити чіткий перелік пріоритетів розвитку і план фінансових потоків, опишуть механізми реалізації, визначать кількісні і якісні орієнтири щодо розвитку основних секторів економіки, вітчизняні виробники отримають реальні пріоритети сталого розвитку. Це дозволить підприємствам розробляти якісні довгострокові плани власного розвитку, що різко підвищить ефективність їх інвестиційної діяльності. Без такого роду сигналів з боку держави важко розраховувати на високі темпи зростання виробництва в переробних галузях і сфері послуг. Якщо ж цей процес буде активно функціонувати, вітчизняна чорна металургія отримає реальні можливості для розвитку і модернізації. Особливо могутній імпульс у цьому випадку одержить виробництво якісної металопродукції з високою часткою доданої вартості.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що процеси концентрації капіталу і промислової інтеграції у світовому металургійному бізнесі мають об'єктивне технологічне, економічне і геополітичне підґрунтя. Для того, щоб в цих процесах українські металургійні підприємства мали ще більш міцні, конкурентоспроможні позиції, варто замислитися над проведенням українськими ФПП консолідованої політики на закордонних ринках. Зазначеними обставинами зумовлена доцільність використання компліментарного підходу до стратегії розвитку галузі національного господарства.

Використання стратегії подальшого створення у вітчизняній металургії вертикально інтегрованих структур є економічно обґрунтованою бо це дозволить підвищити ефективність виробництва за рахунок зниження трансакційних витрат і зменшення непрямого оподаткування проміжної продукції. Це досить важливо для України, бо суттєво вища ресурсо- та енергоємність виробництва сталі нівелює природні переваги вітчизняної металургії та, в умовах наближення цін на сировину та енергоносії до світового рівня і посилення конкурентного тиску з боку нововведених потужностей, здатна суттєво послабити її позиції на глобальному ринку.

Інтеграція дозволить підвищити інвестиційну привабливість металургійних підприємств і, на перспективу, залучити кошти на модернізацію та розвиток основного капіталу підприємств чорної металургії.

Доцільність саме вертикальної інтеграції зумовлена тим, що прогнозується подальше зростання цін на залізничну сировину – на 30 - 50%, коксівного вугілля – на 30 – 40%, металообробку – на 10 – 15%, тарифів на електроенергію – на 15 - 20%. Створення інтеграційних об'єднань у чорній металургії дозволить забезпечити вітчизняним підприємствам стратегічні конкурентні переваги на зовнішньому ринку.

Компліментарний підхід, на нашу думку, доцільно використовувати при розробці стратегій розвитку галузей, що мають довгі або безперервні цикли (чорна металургія, кольорова металургія, виробництво отрутохімікатів і добрив, видобуток вугілля, виробництво атомної енергії).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Аптекарь С.С., Амоша А.И. Экономически проблемы черной металлургии Украины:

[монографія] / Аптекар С.С., Амоша А.И. – Донецьк: ДонГУУЕТ, 2005. – 383 с.

2. Бень Т. Методи визначення рівня монополізму на ринках промислової продукції / Т.Бень, В.Сиченко // Економіка України. – 1999. – №3. – С.36–41.

3. Стратегія інноваційного розвитку підприємств металургійної промисловості: монографія : монографія / М.Г.Білопольський, Н.М.Щепкіна, О.І.Лисаченко, І.В.Філіпшин; Донбас. держ. технол. Ун-т. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. – 164 с.

4. Волошин В. Вертикально інтегровані структури в чорній металургії України: проблеми й перспективи розвитку / В.Волошин, А.Ягмурджи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=39188&print=Y

5. Загорська Т.П. Ринок металопродукції і розвиток гірничо-металургійного комплексу України / Т.П.Загорська // Економіка і прогнозування. – 2005. - №4. – С.95 – 106.

6. Макогон Ю. Горно-металлургический комплекс Украины: мифы и реальность / Ю.Макогон // Зеркало недели. - 2008. - № 34. – С.3.

7. Молдован О.О. Проблеми дефіциту коксу як стримувальний чинник розвитку чорної металургії в Україні: тенденції, наслідки та шляхи мінімізації / О.Молдован // Стратегічні пріоритети. – 2008. - №4(9). – С.96 – 101.

8. Осипов В. Світові процеси глобалізації та перспективи розвитку гірничо–металургійного комплексу України / В.Осипов, В.Точілін, В.Венгер В., О.Єрмакова // Конкуренція. – 2008. – №6. – С.124–129.

9. Горошкова Л.А. Механізми підвищення економічної безпеки чорної металургії: [монографія] / Л.А. Горошкова. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 418 с.

10. Волков В. П. Інвестиційно-інтеграційні технології соціально-економічного розвитку регіону : [монографія] / Волков В. П., Горошкова Л. А., Панкова М. О.; за ред. В. П. Волкова. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 290 с.